

TÜRK DESTANLARINDAKİ EPİTETLER HAKKINDA DÖRT ESER VE İLHAN BAŞGÖZ'ÜN BİR YAZISINA DAİR

MEHMET AÇA

Biz, bu yazımızda İlhan Başgöz tarafından kaleme alınan *Dede Korkut Destanında Epitetler*¹ adlı yazıdan yola çıkarak bazı değerlendirmeler yapacak ve destan poetikasının sadece bir dalını oluşturan epitetlerin Türk destanlarındaki yansımalarını inceleyen dört eserden söz edeceğiz. Burada destan poetikası ve epitet kavramı üzerinde uzun uzun durmayacak ve okuyuculara İlhan Başgöz'ün adı geçen yazısıyla biraz aşağıda tanıtmaya çalışacağımız kaynaklara bakmalarını tavsiye edeceğiz. Bizim amacımız, İlhan Başgöz'ün yazısında yer alan bazı bilgi yanlışlıkları ve eksiklikleri üzerinde durmak ve araştırmacıların dikkatine Türk destan poetikası ve dolayısıyla epitetlerle ilgili yapılan çalışmalardan dördünü sunmaktır. Tanıtacağımız çalışmalardan ikisi doğrudan Oğuz destanı ve tabii olarak *Dede Korkut Hikâyeleri*'yle, birisi *Manas* destanı ve en sonuncusu da Tuva Türklerinin kahramanlık destanlarıyla ilgilidir.

İlhan Başgöz'ün yazısında *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde yer alan epitetler incelenmiş, *Epitet*, *Birey* ve *Toplum* başlığı altında da epitetlerin yapıları, fonksiyonları, diğer bazı Türk destanlarındaki yansımaları, epitetlerin *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde kullanılışlarının sebepleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.² Burada hemen belirtmek gerekir ki, Başgöz'ün destanlarda ve özellikle de *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde neden epitelere müracaat edildiği hakkındaki görüşleri son derece önemlidir. Başgöz, bu yazısıyla destan poetikasını ve destan poetikasının bir dalı olan epitetleri Anadolu sahası araştırmacılarının gündemine taşımıştır. Bu yönüyle yazı, destan poetikası üzerinde çalışmak için iyi bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

İlhan Başgöz, yazısının başında epitetler hakkında yapılan çalışmaların bütünüyle manzum olan destanlar üzerinde yapıldığını ve düz söz ile anlatılan ya da

1 İlhan Başgöz, "Dede Korkut Destanında Epitetler", *Millî Folklor*, 5 (37), Ankara 1988, s. 23-35.

2 İlhan Başgöz'ün eski Türk yazılı metinlerinde (Kök Türk metinleri, vb.) yer alan epitetlerle ilgili aynen yer almaktadır. Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin şekil ve üslubunu incelediği bölümde (CCXLVII - CCLXI) *epitet* kavramını kullanmadan Oğuz beylerinin sıfatlarına da değinmiştir.

düz yazı ile kayda geçmiş olan destanlardaki epitetler üzerinde bir çalışmanın yapılmamış olduğunu belirtmektedir. Yazar, epitetler üzerinde geliştirilen teorileri manzum olmayan Dede Korkut gibi bir destanda denemenin ilginç sonuçlar verebileceğini, epitet teorisinin düz söz ile anlatılan destanlara uygulanıp uygulanamayacağını ortaya koyacağını söyleyerek çalışmanın amacını dile getirmektedir. Daha ilk cümlelerden itibaren uzun yıllar boyunca yurt dışında yaşayan ve oradaki gelişmeleri çok iyi bir şekilde takip edebilen bilim adamının kendi çalışmasından önce yapılmış olan çalışmalardan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmacının yazısının sonunda yer alan kaynaklar kısmı gözden geçirildiğinde kaynakların pek çoğunun batılı bilim adamlarına ait olduğu ve Başgöz tarafından iyi takip edildiği görülecektir. Fakat, batılı bilim adamlarının çalışmalarını çok iyi takip edebilen araştırmacı, arada bir de olsa gözlerini doğuya çevirmiş ve doğudaki bilim adamlarının nelerle uğraştığına da şöyle bir göz atmış olsaydı, epitet çalışmalarının kendisinin tabiriyle düz sözle anlatılan ya da düz yazıyla kayda geçirilmiş olan destanlar üzerinde de gerçekleştirilmiş olduğunu görecekti. Diğer Türk lehçeleriyle ve Rusça olarak yayımlanan Türkoloji çalışmalarını takip edemediğini tahmin ettiğimiz araştırmacının hiç olmazsa biraz aşağıda sözünü edeceğimiz Azerî Türkçesiyle 1984'te Azerbaycan'da, Türkiye Türkçesiyle de 1989'da Türkiye'de yayımlanan Kamil Veliyev'e ait *Destan Poetikası*³ adlı eserin varlığından haberdar olması ve yazısında bu çalışmayı zikretmesi gerekirdi diye düşünüyoruz. Veliyev, eserinde destan poetikasının bazı meseleleri üzerinde durmuş, tahlillerini daha çok *Dede Korkut Hikâyeleri* üzerinde gerçekleştirmiştir. Araştırmacı, eserinin “Bedîf Vasıf” ve “Bedîf Hitablar” başlığını taşıyan bölümünde İlhan Başgöz'ün yazısında gerçekleştirmiş olduğu *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetleri inceleme işlemini çok önceden gerçekleştirmiştir.⁴ İlhan Başgöz'ün Türkçe karşılık bulamadığını söylediği epiteti Veliyev, bedîf vasıf kavramıyla karşılamıştır. Epitetin sözlüklerde sıfat karşılığıyla yer aldığını düşünürsek Veliyev'in bu Türkçeleştirmesini dikkate değer bulmak gerek-

3 Kamil Veliyev, *Destan Poetikası* (Hzl: Halil Açıkgöz), İstanbul 1989.

4 *age.*, s. 82-101.

5 *age.*, s. 82.

6 *age.*, s. 90.

tedir. Kavramın, olduğu gibi, yani epitet şeklinde kullanılmasının bizce bir mahzurunun olmadığını da burada hemen belirtelim.

Veliyev, Dede Korkut'ta kullanılan sıfatların kadim Oğuzların dünya görüşüne sınımsız bağlı ve halkın konuşma diliyle uzvî olarak alâkalı olduğunu belirttikten sonra destanlarda yer alan bedîî sıfatların (epitetlerin) ait oldukları eşya ve şahıslar hakkında açık ve mükemmel malûmatlar vermekle birlikte metinlerin edebî kalitesini kat kat artırdıklarını söylemektedir.⁵ *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetleri geniş bir şekilde inceleyen âlim, bu bedîî vasıfların etraftan, yani tabiatın alındıklarını ortaya koymaktadır. Daimî sıfatların bir, iki ve daha çok elementlerden ibaret olduğunu söyleyen Veliyev, bir elementten oluşanlara *ala çadır*, *garagoç at*, *kızıl deve*, vb., iki sözden oluşanlara *azgın dinli kafir*, *kölgelice gaba ağaç*, vb. üç sözden oluşanlara *garşı yatan garlı dağ*, *ağ alemli bey*, vb. dört sözden oluşanlara *ala gıyma görklü göz*, *köksi güzel gaba dağ*, vb. örneklerini vermektedir. Hikâyelerde en verimli olarak *ağ*, *gara*, *acı*, *altun*, *görklü*, *ulu*, vb. sıfatlarının kullanıldığını söyleyen Veliyev, *Dede Korkut*'ta genişlenmiş bedîî vasıfların özellikle dikkat çektiğini bildirmektedir: *Genişlenmiş bedîî vasıflar kahramanın dahilî keyfiyetlerini açmıyor, karakterini açmıyor, yalnız kahramanın gösterdiği yiğitlikler gösteriliyor ve bazen de suretin dış görünüşü tasvir olunuyor. Bu bedîî vasıflar destan boyu aynı şekilde tekrar olunur. Kahramanın görünüşünü tasvir eden genişlenmiş bedîî vasıflar bazen mübalağalı şekilde, hafif şakayla suret hakkında malumat verir.*⁶ Kahramanın dış görünüşünü, giyimini, yiyimini ve şecaatini abartılı şekilde vermenin kahramanlık destanlarına mahsus olduğunu söyleyen araştırmacı, *Dede Korkut*'tan şu örneği vermektedir: *Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah itse kulaklarını örtmeyen, kolu budı haraça, uzun baldırları ince, Gazan bigüñ tayısı, at ağızlu Aruz Koca çapar yetdi.*⁷

Kâmil Veliyev'in *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetlerin yeri, kullanılışı ve işlevleri üzerinde yapmış olduğu incelemesi hakkında daha fazla söz söylemek mümkündür; fakat, eser Türkiye'de neşredildiğinden, daha ayrıntılı bilgi için araştırmacılara adı geçen çalışmayı incelemelerini tavsiye edeceğiz.

5 *age*, s. 82.

6 *age*, s. 90.

7 *ay*.

İlhan Başgöz'ün yazısının bizzat kendisi tarafından yeniden gözden geçirilip yeni eklemelerle yayımlanmasından⁸ bir yıl önce görkemli Kazak âlim Şâkir İbrayev'in Oğuz kahramanlık destanlarının ve Oğuz destanları içinde önemli bir yere sahip olan *Dede Korkut*'un poetikasını incelediği *Poetika Oguzskogo Geroičeskogo Eposa* adlı eseri yayımlanmıştır.⁹ İbrayev, mutlak bir şekilde Türkçeye kazandırılması gereken bu eserin ikinci bölümünde *Epiteti kak Osnovnie Hudocestvennie Sredsva v "Kitabi"*¹⁰ başlığı altında çok ayrıntılı bir şekilde *Dede Korkut*'ta yer alan epitetler üzerinde durmuştur. İbrayev'in bu incelemesi *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetler üzerinde yapılan en geniş ve en kapsamlı bir çalışmadır.

İbrayev, incelemesine A. N. Veselovskiy'in *İstoriya Epitata* adlı incelemesinden söz ederek başlamaktadır. *Tarihî epitet* kavramı ve epitetin özellikleri üzerinde Veselovskiy'in görüşlerinden yola çıkarak ayrıntılı bir şekilde duran İbrayev, daha sonra *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetlerin durumunu diğer destanlarla (*Manas*, vb.) mukayese ederek ele alır. Kamil Veliyev'in de üzerinde durduğu *ak, kara, kızıl, gök, sarı* sıfatları üzerinde durarak hayli uzun epitelere de örnekler verir: *Parasaruñ Bayburd Hisarından parlayıp uçan, ap alaca gerdigine karşı gelen, yidi kızun ümidi, kalun Oğzu imrençesi, Kazan Bigiñ mağı, boz aygırlu Beyrek...*¹¹ Meşhur Kazak âlimi, *Hudocestvonno - Opredelitel'naya Sistema "Kitabi" v Sravnitel'nom Osveşçenii* başlığı altında *Dede Korkut*, Kazak, Tatar, Karakalpak, Nogay Türkleri arasından yaygın olan *Koblandı Batır*, Türkmen, Karakalpak ve Uygur Türkleri arasında bilinen *Hurukğa Hemra ve Sayıtlı Hemra* destanlarındaki epitetleri mukayeseli bir şekilde inceler. Benzer epitetleri tespit eden İbrayev, daha sonra bu benzer epitetlerin adı geçen destan metinlerinde kaç kez geçtiğini gösteren bir tabloyu da okuyucuya sunar.¹² İnceleme, adı geçen destan metinleri esas alınarak sürdürülmekte ve elde edilen veriler tablolarla daha açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmaktadır. Şâkir İbrayev'in bu incelemesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, hem en kapsamlı bir çalış-

8 Yazıda yer alan dergi notunda (2. not) yazının aslının *Studies in Turkish Folklore. in Honor of Pertev Nallı Boratav* ed. by İlhan Başgöz - Mark Glazer, Indiana University Turkish Studies Nu: 1, 25-42'de yer aldığı ve Türkçeye Nebi Özdemir tarafından çevrildiği belirtilmektedir. Yine aynı notta Başgöz'ün sonradan öğrendiği bazı bilgileri ve kaynakları ekleyip çeviriyi biraz değiştirdiği belirtilmektedir.

9 Şâkir İbrayev, *Poetika Oguzskogo Geroičeskogo Eposa*. Almatı 1997.

10 *age*, s. 40-78.

11 *age*, s. 46-51.

12 *age*, s. 65-67.

ma olması hem de pek çok destan metninin epitetler yönünden mukayese edilmesi bakımlarından son derece değerli bir çalışmadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde eserin Anadolu sahası Türkologlarının pek de aşınası olmadığı Türk destan ve halk hikâyelerinin poetikası üzerinde yapılan en derli toplu çalışma olduğu gözden kaçmayacaktır. Üzerinde durduğumuz epitetlerle ilgili bölümü bile onun bu vasfını ortaya koymaya yetecektir, kanaatindeyiz. Dede Korkut yılı olarak ilân edilen 1998 yılında Şâkir İbrayev'in bu eserin Türkçeye kazandırılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması, kaçınılmaz bir görev olsa gerektir.¹³

Oğuz destanları ve *Dede Korkut*'la ilgili yukarıdaki eserlerden başka araştırmacıların bilgisine sunmayı uygun gördüğümüz son iki eserden ilki S. M. Baysklan'a aittir ve *Poetika Tuvinskogo Geroičeskogo Eposa*¹⁴ adını taşımaktadır. Tuva kahramanlık destanlarının poetikasının incelendiği eserde araştırmacı, *Poetiçeskiy Yazık* başlığı altında Tuva kahramanlık destanlarında yer alan epitetleri ele almaktadır.¹⁵ Araştırmacı epitle teşbih ve mübalağa kavramlarını bir arada değerlendirmiş ve bu üç unsurun kahramanlık destanlarında daima iç içe yer aldığını belirtmiştir. Araştırmacı, Tuva kahramanlık destanları *Moge-Şagaan-Toolay*, *Bayan-Toolay*, *Tana-Herel*, *Kangıbay Mergen*, *Aldın-Çaagay*, *Boktu-Kiriş*, *Bora-Şeeley*, *Alday-Buuçu*, *Aldın-Kurgulday*, vb.'de yer alan epitetler üzerinde incelemeler yapar, kahramanların adlarıyla ilgili epitelere örnekler verir: *Deer oğlu Demir-Moge*, *Ay oğlu Aldın-Moge*, *Hün oğlu Hümiş-Moge*, *Çer oğlu Çerzi-Moge*, vb. Araştırmacı Türk kahramanlık destanlarında çokça kullanılan *kara*, *ak*, *sarıg*, *kök*, *bora* epitetlerini ele alır ve bu epitetlerin incelemeye tâbi tuttuğu destanlarda hangi sıklıklarda yer aldığına dair istatistikî bilgiler verir. Baysklan, Tuva kahramanlık destanlarındaki kahramanların tasvirleri üzerinde de durur ve onların tasvirlerinde yer alan uzun epitetlerden örnekler verir: *Erinnig çüve çugaalajip bolbas / Ergektig çüve atçıp bolbas / Çaaktig çüvee çargızın alıspas / Çarınug çüvee oktadıp bolbas / Tümen kijiniñ dürzüzün baskan / Dündügür kızıl şıraylıg / Muñ kijiniñ dürzüzün baskan / Muçugur kızıl şıraylıg / Üş kulaş kara kejegelig / Üş kulaş durt-sunnıg / Kaygal eres Kara-Kökel*.¹⁶

13 Bu gereklilik İbrayev'in 1993 yılında Almatı'da ana dili Kazak Türkçesiyle neşrettiği *Epos Âlemi* adlı eseri için de söz konusudur.

14 S. M. Baysklan. *Poetika Tuvinskogo Geroičeskogo Eposa*, Kızııl 1987.

15 *age*, s. 42-59

16 *age*, s. 50.

Baysklan'ın incelemesi destanlardaki teşbihlerin ve mübalağanın incelenmesiyle devam etmektedir. Bütünüyle manzum destanlar üzerinde gerçekleştirilen ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'yle ilgisi bulunmayan bu çalışma, manzum eserler üzerindeki epitet incelemelerine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Epitetlerle ilgili araştırmacıların dikkatine sunacağımız sonuncu eser, kalabalık bir bilim adamı kadrosu tarafından 1995 yılında hazırlanıp yayımlanan *Manas Entsiklopediya* adlı iki ciltlik bir eserdir.¹⁷ Eserin ikinci cildine K. Botoyarov tarafından "Epitet" başlıklı bir madde yazılmıştır.¹⁸ Botoyarov öncelikle epitet kavramını açıklamakta ve daha sonra da *Manas* destanının bazı varyantlarındaki epitetler üzerinde durmaktadır. *Manas* destanındaki epitetleri, *sabit epitetler*, *tasvir epitetleri* ve *uzun epitetler* olarak üç bölümde toplayan araştırmacı bu tür epitelere örnekler getirmektedir. Araştırmacı *Manas*'taki epitetleri konularına göre de sınıflandırmaktadır. Bu inceleme, özellikle *Manas* destanının bazı varyantlarındaki epitetleri bir bütün hâlinde ele alması bakımından önemlidir ve araştırmacıların yapacakları mukayeseli poetika araştırmaları için de iyi bir kaynaktır.

Türk destanları ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki epitetlerle ilgili olan bu dört çalışma hakkındaki değerlendirmelerden sonra Başgöz'ün yazısında yer alan bir hususa daha temas edeceğiz. Başgöz, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin şekil özelliklerinden söz ederken destanın üçüncü kişinin ağzından düz anlatımla söylendiğini; fakat, yer yer dörtlükler hâlinde gelişmemiş, sağlam kafiye yapısına ulaşamamış şiirlerle düz anlatımın kesildiğini söylemektedir.¹⁹ *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin nazım ve nesirden oluştuğu bilinen bir gerçektir; fakat, nazım kısımların yapısı tartışmalıdır. Muharrem Ergin, *Dede Korkut*'taki manzum parçaları serbest nazım parçaları olarak değerlendirirken²⁰ Cahit Öztelli eserde manzum parça olmadığını²¹, O. Şaik Gökyay manzumelerde dörtlük ve kıt'alara ayrılma olmadığını²², Osman Fikri Sertkaya ise manzumelerin birçoğunun ve belki de hepsinin hece vezni ile dörtlükler hâlinde yazıldığını ve genellikle de 7'li ve 8'li hece vezinlerinin kullanıldığını söylemektedir.²³ Meşhur Türkolog Bartold *Dede*

17 *Manas Entsiklopediya*, 2 c., Bişkek 1995.

18 *age*, C. 2., s. 369-370.

19 Başgöz, s. 23.

20 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 1, Giriş-Metin-Faksimile, Ankar 1989, s. 31.

21 Cahit Öztelli, "Dede Korkut Kitabı", *Türk Dili*, VII (82), s. 523-526.

22 O. Şaik Gökyay, *age*, CCLXVII.

Korkut'un Rusça neşrinde şiir ve nesir kısımları ayırmamış²⁴, V.M. Jirmunskiy de kitabın ilmî neşirlerinde şiir bölümlerinin nesir bölümlerinden ayrı olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca, *Dede Korkut*'ta yer alan mısraların ölçülerinde belirli bir standardın olmadığını, çeşitlilik arz ettiğini de söylemiştir.²⁵ H. Koroglu ise *Dede Korkut*'ta şiir kısımlarının geniş bir yer kapladığını ve onların, esasında yedi, sekiz ve on bir hece ölçüleriyle kurulduğunu söylemektedir.²⁶ Biz de *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki manzum kısımların dörtlülere ve kıtalara ayrılmayacağını ve şiirlerde kullanılan kafiye ve ölçülerde çeşitliliğin yer aldığını söyleyeceğiz. Altay, Hakas, Kazak, Kırgız gibi Türk boylarının kahramanlık destanları incelendiğinde dörtlük sisteminden ziyade, birbirini takip eden mısra bölüklerinin yer aldığı görülecektir. Anlatılmak istenen olay bitene kadar mısralar birbirini takip etmekte ve yeni bir olay anlatılırken yeniden ayrı bir bölüm oluşturulmaktadır. Bu türde kafiye mükemmelliği aranmamakta, *cır* adı verilmekte ve *tüydek* özelliği göstermektedir. Bu tür şiirler daha çok kahramanlık destanları söyleyen hayçı, kayçı ve *cıravlar* tarafından terennüm edilirken *öleñ* diye adlandırılan dörtlük sistemine dayalı destan söyleme işini de Anadolu'daki âşıkların benzeri olan ve aşk konulu destanlar ya da hikâyeler terennüm eden *akınlar* gerçekleştirmektedirler. Kazaklarda *cır* şeklinde *cıravlar* tarafından anlatılan kahramanlık destanları, *akınlar* tarafından da anlatılmaya başlayınca *öleñ* (dörtlükler hâlinde, on bir heceli ve sistemli bir kafiye yapısına sahip) tarzında da terennüm edilmeye başlanmıştır.²⁷ Türk şiir sanatının ve destancılık geleneğinin geçirdiği bu aşamalar göz önünde tutulduğunda kitaptaki nazım kısımlar hakkında O. Şaik Gökyay ile Muharrem Ergin'in görüşlerinin daha ağır basacağı âşikardır.

23 Osman Fikri Sertkaya, "Dede Korkut Kitabı'ndaki Bazı Manzum Parçaların Hece Vezni ve Manzume Türü Açısından Değerlendirilerek Yeniden Okunması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1988*, Ankara 1994, s. 141-156.

24 V. V. Bartold'un bu tercümesi kendi sağlığında neşredilememiş, daha sonra 1950 yılında Azerî alimler G. Araslı ve M. Tahmasib tarafından *Dede Korkut* adıyla neşredilmiştir. Bartold'un bu tercümesi orijinal şekliyle 1962 yılında V. M. Jirmunskiy ve A. S. Kononov tarafından *Kniga Moego Deda Korkuta. Oguzskiy Geroičeskiy Epos*, M. -L. 1962'de yayımlanmıştır.

25 V. M. Jirmunskiy, *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos*, L. 1974, 616.

26 H. Koroglu, "Proza ili Poeziya?" *Sovetskaya Tyurkologiya*, No. 2, 1974.

27 Bu hususta bkz: N. S. Smirnova, "Altayskie i Kazahskie Versii Eposa "Kozı Körpeş", *Sprache, Geschichte und kultur der Altaischen Völker; Protollon der XII. Togung der Parmanent International Altaistic Conterence 1964 in Berlin, Akademik Verlag*, Berlin 1974, 537-544; Mâlik Ğabdullin, *Kazak Halkınıñ Avız Âdebiyeti*, Almatı 1974, 164-165; Metin Ergun, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp - Manas*, Konya 1997.